

**DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY**

**VĒSTURE:
AVOTI UN CILVĒKI**

XXVII

**HISTORY:
SOURCES AND PEOPLE**

**DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE"**

2024

Saleniece, I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXVII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2024. 190 lpp.

Daugavpils Universitātes zinātnisko rakstu krājums "Vēsture: avoti un cilvēki" ir anonīmi recenzēts periodisks izdevums ar starptautisku zinātniskās redakcijas kolēģiju. Tā mērķis ir prezentēt aktuālo pētījumu rezultātus vēstures zinātnes, kā arī historiogrāfijas un vēstures palīgzinātņu jomā. Rakstu krājums iznāk vienu reizi gadā latviešu, angļu un krievu valodā.

Redkolēģija

Irēna Saleniece (Daugavpils Universitāte, Latvija) – atbildīgā redaktore
Sandra Grigaravičiūtē (Lietuvas Genocīda un pretošanās pētniecības centrs, Lietuva)

Maija Grizāne (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Ēriks Jēkabsons (Latvijas Universitāte, Latvija)

Andris Levāns (Latvijas Universitāte, Latvija)

Olaf Mertelsmann (Tartu Universitāte, Igaunija)

Henrihs Soms (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Geoffrey Swain (Glāzgovas Universitāte, Apvienotā Karaliste)

Vitālijs Šalda (Daugavpils Universitāte, Latvija)

Michal Šimáně (G. Mendela Universitāte, Čehija)

Juris Urtāns (Latvijas Kultūras akadēmija, Latvija)

Literārie redaktori:

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Anatolijs Kužņecovs

Tehniskie redaktori:

Žanete Gabranova, Laima Grišule

Makets:

SIA "AR Drukātava"

Iekļauts EBSCO datubāzē.

ISSN 978-9934-39-021-0

© Daugavpils Universitāte, 2024

Saleniece, I., ed. *History: Sources and People. XXVII*. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press "Saule", 2024. 190 p.

The collection of articles "History: Sources and People" of Daugavpils University is a double-blind peer-reviewed periodical with the international editorial board. It publishes articles aimed at presenting the research findings in the field of history, as well as historiography and auxiliary historical disciplines. It is published once a year in Latvian, English, and Russian.

Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils University, Latvia) – editor in chief
Sandra Grigaravičiūtė (Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, Lithuania)
Maija Grizāne (Daugavpils University, Latvia)
Ēriks Jēkabsons (University of Latvia, Latvia)
Andris Levāns (University of Latvia, Latvia)
Olaf Mertelsmann (University of Tartu, Estonia)
Henrihs Soms (Daugavpils University, Latvia)
Geoffrey Swain (University of Glasgow, United Kingdom)
Vitālijs Šalda (Daugavpils University, Latvia)
Michal Šimáně (Mendel University, Czech Republic)
Juris Urtāns (Latvian Academy of Culture, Latvia)

Literary editors:

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova, Anatolijs Kuzņecovs

Technical editors:

Žanete Gabranova, Laima Grišule

Lay-out:

RA Drukātava Ltd

Included in EBSCO database.

ISSN 978-9934-39-021-0

© Daugavpils University, 2024

SATURS / CONTENTS

Una Bērente

Etnogrāfisko slieču transportlīdzekļu historiogrāfija
un izpētes perspektīvas..... 6

Haralds Bruņinieks

Lietisko avotu liecības par nacionālajiem partizāniem
Ilūkstes apriņķī (1945–1949)..... 14

Rūdolfs Brūzis

Arheoloģiskie izrakumi Višķu sinagogas vietā..... 24

Guntis Gerhards, Antonija Vilcāne, Elīna Pētersone-Gordina

Vikingu laikmets Latvijā: Lejasbitēnu kapulauka
starpdisciplināra izpēte..... 31

Anna Jabłońska

The Image of the Past in Songs between the Middle Ages (10th c.)
and the 18th Century in Poland 39

Audronē Janužytė

Becoming a Dissident: The Cases of Aleksandras Štomas
and Tomas Venclova..... 46

Juris Jefuni

“Sakrālās valsts” ideja un krievu diaspora Latvijā (1918–1940)..... 57

Inta Krūmiņa

Latvijas Satversmes sapulces Izglītības komisijas darbība (1920–1922) 72

Maija Krūmiņa

Latvijas iedzīvotāju bēgļu gaitas Vācijas teritorijā 1944.–1945. gadā..... 79

Сигитас Лужис

От сражений с поляками к схватке с французами: пярлойские
партизаны в Клайпедском «восстании» 1923 г. 87

Vladislavs Malahovskis

Latgaliskuma jautājums latgaliešu emigrācijas pārstāvju korespondencē
un publicistikā 96

Александр Петров

Охрана природы в Советской Латвии: материалы Комитета народного
контроля Латвийской ССР (1965–1990)..... 103

Galina Sedova (Nun Euphrosyne)

Organ Master Edouard Schultz: from Dinaburg to Polotsk,
the 19th century 115

Marika Selga

The Robert F. Kelley Papers in the Georgetown University Special Collection	125
--	-----

Henrihs Soms

Ukrainas valstiskuma veidošanās Latvijas preses skatījumā: 20. gadsimta sākums – 1920. gads.....	132
---	-----

Kaspars Strods

Jūras transports Latvijā līdz Pirmajam pasaules karam: ieskats Latvijas PSR un atjaunotās Latvijas Republikas historiogrāfijā	142
--	-----

Vitālijs Šalda

Jautājums par dzimto valodu kā mācību valodu Latvijas tautskolās 1914.–1919. gadā	153
--	-----

Michal Šimáně

Restoration of Secondary Vocational Education after World War II during the Third Czechoslovak Republic (1945–1948).....	168
---	-----

Juris Urtāns

Latgales pilskalnu saraksti (19. gadsimta vidus – 20. gadsimta sākums).....	178
--	-----

Ziņas par autoriem / Authors	186
---	------------

Maija Krūmiņa

Latvijas iedzīvotāju bēgļu gaitas Vācijas teritorijā 1944.–1945. gadā*

Atslēgas vārdi: Otrais pasaules karš, bēgļi, evakuācija, atmiņas, mutvārdu vēsture

Kopsavilkums

Masubēgļu kustība Latvijā aizsākās 1944. gada vasarā un veda rietumu virzienā – galvenokārt uz nacistisko Vāciju un tās okupētajām teritorijām; tā nebija tikai spontāna bēgšana no karadarbības apdraudētajiem apgabaliem, bet arī vācu okupācijas iestāžu kontrolēts un ietekmēts process. Līdzšinējā historiogrāfijā šī kustība visbiežāk skatīta kontekstā ar vispārējo Otrā pasaules kara norisi Latvijas teritorijā un okupācijas varu maiņām vai arī kā process, kas aizsāka trimdas vēsturi, taču daudz mazāka uzmanība pievērsta bēgļu individuālajai pieredzei. Raksta mērķis ir analizēt bēgļu pieredzi Vācijas reihā teritorijā, balstoties uz Nacionālās mutvārdu vēstures krājumā apkopotajām dzīvesstāstu intervijām. Bēgļu pieredzei Vācijā ir gan kopīgas iezīmes, gan pārsteidzošas atšķirības, jo viņi tika gan izmitināti, gan paši devās uz dažādām reihā vietām; daļa visu laiku pavadīja vienā dzīvesvietā, vadot samērā mierīgu ikdienu, bet citi atkal un atkal bija spiesti meklēt jaunas patvēruma un iztikas vietas. Tāpat trimdas latviešu atmiņas apstiprina to, ka arī kara un okupācijas apstākļos cilvēki nav uztverami tikai kā mehānismi, kas bez izvēles iespējām reaģē uz noteiktiem stimuliem. Tieši pretēji: šīs atmiņas izceļ to, ka tomēr pastāvēja gan izvēles iespējas, gan rīcībspējas, lai arī dažkārt tās bija niecīgas. Kopumā analizētie piemēri parāda, ka bēgļu liktenī būtisku lomu spēlēja viņu pašu lēmumi un rīcība, kā arī vietējo vācu iedzīvotāju atbalsts un labvēlīga attieksme, kas varēja būt sakņota gan pašu bēgļu rīcībā (labi padarīts darbs, profesionālās iemaņas) un / vai līdzī paņemtas vērtībās (nauda, medikamenti, alkohols u. c.).

Ievads

Otrais pasaules karš Eiropā radīja līdz tam nepieredzētu, masveida bēgļu un pārvietoto personu skaitu, kuru daudzums tiek lēsts līdz pat 40 miljoniem cilvēku (Gatrell 2013, 89). Neliela šīs statistikas daļa jeb relatīva “pile okeānā”, kā to nodēvējis vēsturnieks Paulis Lazda (1938) (Lazda 2015, 16), bija arī bēgļi no Latvijas un citām Baltijas valstīm. Tomēr ikviens no šiem cilvēkiem, kuri

* Raksts izstrādāts projektā “LU doktorantūras kapacitātes stiprināšana jaunā doktorantūras modeļa ietvarā” (līgums Nr. 8.2.2.0/20/1/006)”.

bija atstājuši savas mājas, radniekus, draugus un nacionālo kultūru, piedzīvoja individuālo traģēdiju. Latvija Otrā pasaules kara rezultātā zaudēja gan savu valstiskumu, gan trešo daļu pilsoņu. Būtiski, ka garajos okupācijas gados tieši Rietumos nonākušie bēgļi (vēlākais pašnosaukums – trimdinieki) bija tas spēks, kas ar dažādām metodēm un dažādās arēnās uzturēja dzīvu Latvijas Republikas neatkarības ideju un cerību, ka tā tiks atjaunota (Beķere 2022, 7), tāpēc arī trimdas izpēte visos tās aspektos ir nozīmīga Latvijas valsts un sabiedrības vēstures daļa.

Masu bēgļu kustība Latvijā aizsākās 1944. gada vasarā un veda rietumu virzienā – uz nacistisko Vāciju un tās okupētajām teritorijām, kā arī neitrālo Zviedriju; turklāt tā nebija tikai spontāna bēgšana no karadarbības apdraudētajiem apgabaliem, bet arī vācu okupācijas iestāžu ietekmēts process (pastāvošā vara jau iepriekš bija pieņēmusi lēmumu evakuēt lielāko daļu Igaunijas un Latvijas iedzīvotāju). Līdzšinējā historiogrāfijā šī bēgļu kustība visbiežāk skatīta kontekstā ar vispārējo Otrā pasaules kara norisi Latvijas teritorijā un okupācijas varu maiņām (Strods 1994, Bleiere u. c. 2008) vai arī kā process, kas aizsāka trimdas vēsturi (Kangeris 2016, Plakans 2021). Visbiežāk šajos pētījumos sniegts ieskats vācu okupācijas iestāžu plānotajā un realizētajā evakuācijas norisē, raksturoti galvenie bēgšanas veidi un virzieni, kā arī mēģināts skrupulozi noskaidrot bēgļu skaitu un sastāvu, taču mazāka uzmanība pievērsta bēgļu individuālajai pieredzei. Lai analizētu bēgšanu individuālā līmenī, ir jāmeklē un jāizmanto jauni avoti, ar kuru palīdzību ir ne tikai iespējams pētīt bēgšanas norisi mikro līmenī, bet arī kā sociālu procesu. Viena no šādām avotu grupām, kas ļauj analizēt vēstures notikumus un procesus gadījumos, kad nav pieejams plašs dokumentārais materiāls, kā arī ļauj pētīt aspektus, kas nav vai tikai daļēji ir fiksēti rakstītajos avotos, ir mutvārdu vēstures avoti. Tādējādi kā raksta mērķis izvirzīta Latvijas iedzīvotāju bēgļu gaitu Vācijas reģionā teritorijā analīze, balstoties Nacionālās mutvārdu vēstures krājuma dzīvesstāstu intervijās.

Pētījuma avotu bāze

Latvijā visplašāk ar MV avotos balstītiem pētījumiem nodarbojas Nacionālās mutvārdu vēstures (turpmāk – NMV) projekts, kura krājumā tā gandrīz 30 gadu pastāvēšanas laikā uzkrātas vairāk nekā 4700 dzīvesstāstu intervijas. Tā kā viens no NMV projekta izpētes virzieniem jau kopš krājuma veidošanas sākuma ir bijis trimdas latviešu pieredzes dokumentēšana, virkni tā kolekciju veido dzīvesstāsti, kas ierakstīti ārpus Latvijas. Pētot Otrā pasaules kara bēgļu pieredzi, šīs kolekcijas piesaista vislielāko uzmanību, jo tieši tajās var rast visbagātīgāko materiālu klāstu par attiecīgo jautājumu, ņemot vērā, ka gandrīz katra trimdinieka dzīvesstāstā bēgļu gaitas ieņem nozīmīgu vietu un par tām visdrīzāk tiek runāts arī dzīvesstāsta

ietvaros. Konkrētajā pētījumā analizētas 74 intervijas, kas iekļautas četrās NMV krājuma kolekcijās¹ un ir ierakstītas gan 1990. gadu sākumā, gan 2000. gados. Uz šo avotu bāzes iespējams pētīt dažādus bēgšanas veidus un virzienus, ceļā piedzīvotās grūtības, kā arī sadzīviskus jautājumus, cilvēku uztveri, sastopoties ar līdz šim savā dzīvē nepieredzētām situācijām un apstākļiem.

Bēgļu gaitas Vācijas teritorijā

Latvijas iedzīvotāju bēgļu gaitas pēc izbraukšanas no Latvijas bija ļoti dažādas – atšķirās ne tikai tas, vai viņi devās uz Vācijas reiha teritorijām vai Zviedriju, bet arī tālākais ceļš, jo bēgļi gan tika izvietoti, gan paši devās uz visdažādākajām reiha vietām; daļa pavadīja visu bēgļu laiku vienā dzīvesvietā, vadot samērā mierīgu ikdienu, kamēr citi bija spiesti meklēt arvien jaunas patvēruma vietas un iztiku. Lai apkopotu un analizētu tik dažādu pieredzi, to iespējams grupēt pēc vairākām iezīmēm. Pirmkārt, pēc tā, vai bēgļi devās uz jau iepriekš sarunātu/zināmu vietu Vācijā vai arī tiem nebija noteikta galamērķa; otrkārt, pēc tā, kādās nozarēs viņi tika nodarbināti.

Gadījumu, kad bēgļi devās uz jau iepriekš sarunātu/zināmu vietu Vācijā, analizēto avotu vidū ir relatīvi maz (kas, visdrīzāk, saskan ar vispārējo bēgļu statistiku), un visbiežāk šāda iespēja bija cilvēkiem, kuriem Vācijā dzīvoja radnieki, draugi vai arī paziņas, ar ko tika uzturēti sakari darba jautājumos. Pie tādiem pieskaitāmi, piemēram, mežsargi², dzelzceļa darbinieki³, mācītāji⁴ u. c. Pārsvārā šajos gadījumos bēgļi nonāca nelielos vācu ciematos, kur ģimenēm tika ierādītas atsevišķas dzīvesvietas un viņi saņēma arī zināmu atalgojumu un palīdzību, lai nodrošinātu sevi ar pārtiku. Lai gan dzīvesstāstu autori uzsver, ka iztika nebija viegla, tomēr šo ģimeņu dzīve līdz pat kara beigām noritēja samērā mierīgi. Jāpiemin, ka nereti avotos vēstīts par situācijām, kad ieteikumus par ceļa mērķi un apmešanās vietām Vācijā Latvijas iedzīvotājiem ieteica vācu bruņoto spēku vai vietējās administrācijas pārstāvji, ar kuriem nākamie bēgļi bija

¹ "Latvieši Anglijā", "Latvieši Norvēģijā", "Latvieši Zviedrijā" un "Amerikas Latviešu apvienības mutvārdu vēstures projekts "Dzīvesstāsts trimdā"".

² Piemēram, "Un tad, cik es zinu, ka manam tēvam, tā kā viņš bija bijis mežsargs, viņam bija sarunāta vieta Sudetijā, bijušajā Čehoslovākijā... es nezinu, caur mežsaimniecībām un visām tām lietām." (NMV: 3408)

³ "Mēs aizbraucām līdz Vācijas dienvidiem, jo laikam tur bija, tā kā tēvs strādāja uz dzelzceļa, kaut kādā veidā sarunāts ar kādu dzelzceļnieka ģimeni vienā ciematā, kuri tā kā mūs pieņēma sākumā." (NMV: 3406)

⁴ "Tiem vāciešiem bija arī mācītājs viens, arī formā. Es nezinu, vai viņš pildīja mācītāja pienākumus vai viņš bija pilnīgi kā militāra persona. Bet viņam bija draudze Austrijas kalnu pilsētā. Un viņš kādas pāris dienas pirms tuvojās vāciešu izvākšanās ārā no Valmieras [...] man sacīja tā, ka viņi visi trīs [mācītāji] esot armijā iesaukti un tā draudze esot bez mācītāja, un lai es braucot, un draudze par mani tad droši vien un par ģimeni rūpēšoties." (NMV: 802)

uzturējuši labas attiecības vēl Latvijā. Tāpat bija vērojami gadījumi, kad galamērķis tika uzzināts nejaušības vai sagadīšanās dēļ, piemēram, brauciena laikā uz Vāciju, satiekot paziņas, kas bēgļiem iedeķa kādu adresi, uz kuriem tie varētu doties. Daudzos dzīvesstāstos tiek norādīts, ka, nonākot bēgļu uztveršanas nometnēs, tiem bēgļiem, kas varēja uzrādīt jebkādu adresi, uz kuriem tie grasās doties, tika dota iespēja to darīt. Jāsecina, ka latviešu bēgļi arī centās šādu iespēju izmantot, dodoties uz vietām, kur jau bija nonākuši vai kur devās citi latvieši un kur pašiem bija iespējams atrast sev iztikas līdzekļus. Šāda rīcība spilgti raksturota Noras Pīpkalējas (1919–2001) dzīvesstāstā, kur viņa stāsta par to, ka pēc nonākšanas Gotenhāfenā (tagad Gdīņa, Polija) viņa kopā ar māti tika aizvesta uz kādu poļu pilsētu, kur bēgļi tika ievietoti barakās. Tā kā šis bija ogļrūpniecības rajons, bēgļi baidījās, ka tiks nodarbināti ogļraktuvēs, tāpēc brīdī, kad tika informēti par to, ka tie var doties prom, ja ir kāds noteikts gala mērķis un/vai uzturēšanās vieta, šī iespēja tika plaši izmantota. To darīja arī teicēja un viņas māte, par spīti tam, ka viņām Vācijā nebija nekādu radnieku vai draugu, vienkārši dodoties līdz citiem latviešiem⁵. Nonākot Veimārā, izrādījās, ka pilsēta jau ir pilna ar bēgļiem un jauni tur netiek uzņemti, tāpēc teicējai un viņas mātei tika piedāvāts doties uz vienu no divām pilsētām Sudetijā. Apspriežoties ar citiem bēgļiem, tika noskaidrots, ka viena no tām ir zināma kā smagās rūpniecības centrs, tāpēc varētu piedzīvot gaisa uzlidojumus, tādējādi izvēle krita par labu Reichenbergai (tagad Libereca, Čehija). Pēc nonākšanas tur sievietes īsu brīdi pavadīja bēgļu uzņemšanas nometnē, pēc tam atrada darbu (attiecīgi par mašīnrakstītāju un apkopēju) un pārvācās uz sev ierādītu nelielu dzīvesvietu, kur nodzīvoja līdz pat kara beigām. Šis un citi piemēri izgaismo to, ka latviešu bēgļu statuss nereti sniedza samērā lielu izvēles brīvību, gan izvēloties, uz kuriem doties, gan darba meklējumos, lai gan tas prasīja pašu cilvēku uzņēmību.

Tomēr, kā jau minēts, lielākajā daļā aplūkoto gadījumu bēgļiem, nonākot Vācijas reihā teritorijā, nebija plānota galamērķa (kā arī radnieku, draugu vai paziņu, pie kuriem vērsties), un līdz ar to viņu tālākās gaitas un apstākļi bija pilnībā pakārtoti galvenajam bēgļu uzņemšanas mērķim – darbaspēka trūkuma risināšanai. Rezultātā viņi tūlīt pēc nonākšanas Vācijā tika iesaistīti darbos rūpniecībā vai arī norīkoti strādāt pie lauksaimniekiem, kas bija divas visbiežākās bēgļu nodarbināšanas jomas.

Spilgtu piemēru par bēgļu darbu rūpniecībā sniedz Dzidras Ziedonis (1927–2017) atmiņas. Runājot par ierašanos Gotenhāfenā, viņa norāda, ka pirmajā naktī bēgļi tika izguldīti skolas telpās, bet pēc tam pārvietoti uz nometni.

⁵ “Mums patiesībā nebija [Vācijā radnieku], bet vieniem tai mūsu grupā bij, un tad mēs tik braucām līdz. [smejas]. Un tiem bij Veimārā kaut kādi, es domāju, ka baltvācieši tie bij, kas bij izceļojuši iepriekš kaut kad.” (NMV: 784)

Spilgtākās atmiņas no šī laika viņai, tāpat kā daudziem citiem bēgļiem, saistās ar nemitigajiem gaisa uzlidojumiem, kā arī parazītiem, kas, par spīti atūtošanas procedūrām, bija aktuāla problēma daudzās nometnēs⁶. Pēc tam teicējas ģimene tika nosūtīta uz Štetinu (tagad Ščecina, Polija), kur bēgļi tika izvietoti ar dzeloņdrātīm iezotā nometnē un gan pati teicēja, gan viņas nepilngadīgā māsiņa tika vervētas kļūt par gaisa spēku izpalīdzēm. Pēc izvadāšanas pa sešām šāda veida bēgļu nometnēm, kur visās atkārtotās līdzīgi apstākļi, Dz. Ziedonis ģimene nonāca kādā mazā Bavārijas pilsētā, kur bēgļi tika nometināti barakās un iekārtoti dažādās darbavietās. Teicējas tālākais stāstījums labi raksturo arī to, ka, frontes linijai pietuvojoties bēgļu apmešanās vietai, viņiem visbiežāk trūka informācijas par to, kuras valsts spēki – PSRS vai citu sabiedroto – varētu ieņemt konkrētu teritoriju. Proti, kara beigās teicējas ģimene, dzirdot tuvus šāvienus un nezinot, kas viņus sagaida, paņēma mantas, cik bija iespējams panest, un kājām devās prom no pilsētas, līdz apmetās kādā koku pudurī zem klajas debess un pārlaida tur nakti. Otrā dienā frontes troksnis bija aizvīrējies tālāk, taču bēgļiem nebija saprotams, vai ir droši atgriezties pilsētā. Tikai vakarā, uzdrošinoties aiziet pie tuvākajiem lauksaimniekiem, viņi uzzināja, ka teritoriju ir ieņēmuši ASV spēki, un atgriezās savā iepriekšējā apmešanās vietā pilsētā⁷.

Lai arī citi dzīvesstāstu autori, kuri bija nodarbināti Vācijas rūpniecībā, neapraksta savus dzīves apstākļus tikpat detalizēti, tomēr ir noprotams, ka tie bija līdzīgi – viņi mitinājās vai nu barakās, vai retākos gadījumos tika izvietoti tukšos dzīvokļos/mājās; tiem izsniegtās uzturdevas bija stipri ierobežotas un vienveidīgas ar mazām iespējām tās papildināt, par spīti tam, ka par darbu tika izmaksāta neliela alga; tika piedzīvoti vairākkārtēji gaisa uzlidojumi un apšaudes, kas tika mērķtiecīgi virzīti uz rūpniecības reģioniem; kara pēdējie mēneši tika pavadīti satraukumā par to, kuras valsts armija varētu pārņemt konkrēto teritoriju.

To bēgļu dzīves apstākļi, kuri tika nodarbināti lauksaimniecībā, vislielākajā mērā bija atkarīgi no vietējo vāciešu attieksmes, pie kuriem viņi strādāja un dzīvoja. Vairāki analizēto dzīvesstāstu autori atceras, ka saimnieki nebija bēgļiem labvēlīgi, konfiscējot viņu uztura kartītes un neapgādājot tos ar pārtiku, kā dēļ bēgļi nereti bija spiesti zagt pārtiku, lai paēdinātu sevi un bērnus⁸. Tajā pašā laikā šādu rīcību nevar vispārināt, jo visai bieži bija arī tādi gadījumi, kad vāciešu attieksme bija ļoti pozitīva.

⁶ “Un to pirmo nakti, es saku, tās utis! Tās bija atkal tāda daļa no Vācijas mūsu bēgļu nometnēm.” (NMV: 785)

⁷ Drīz amerikāņu administrācija aicināja visus cilvēkus, kas nav Vācijas pavalstnieki, reģistrēties, ko teicējas ģimene arī izdarīja, un pēc neilga laika tika nogādāti pārvietoto personu nometnē.

⁸ Tā Valda Danenberga (1914–2006) atsauc atmiņā to, ka vācu lauksaimnieki, pie kuriem bija izvietota viņas ģimene, konfiscēja viņu uztura kartītes un neapgādāja tos ar pārtiku, kā dēļ teicēja bija spiesta zagt cūkām domātos miltus un lopu bietes, lai paēdinātu bērnus (NMV: 56).

Vāciešu pozitīvo attieksmi savā dzīvesstāstā īpaši izceļ Karina Burda⁹ (1920–2004), kuras atmiņas par ierašanos Vācijā vispār spilgti atspoguļo to, cik dažāda bija bēgļu pieredze: viņu nav iespējams pieskaitīt nevienai no iepriekš aprakstītajām grupām – ne tiem, kas devās uz jau iepriekš zināmu vietu, ne tiem, kas tika izvietoti darbos. Proti, pēc ierašanās Dancigā teicēja kopā ar citiem bēgļiem tika ievietota vilcienā, kas devās uz Štetinu (tagad Ščecina), taču, vilcienam pietājot kādā nelielā ciematā, K. Burda pēc savas iniciatīvas palika ciematā, jo viņai tur iepatīkās. Pēc izkāpšanas teicēja devās pie ciema vecākā, kurš bēgli laipni uzņēma un izmitināja savās mājās, kur viņa nodzīvoja līdz pat 1945. gada februārim. Tad, vadoties pēc savām izjūtām par briesmu tuvošanos, teicēja atkal paņēma savas mantas un devās uz dzelzceļa staciju, lai dotos rietumu virzienā. Runājot par ciematā pavadīto laiku, K. Burda uzsver, ka tā iedzīvotāji bijuši gandrīz vai lepni par to, ka ir uzņēmuši pie sevis latviešu bēgļus (būtiski, ka teicēja ciematā ieradās jau 1944. gada 6. augustā, kad bēgļu plūsma no Latvijas vēl bija neliela).

Secinājumi

Trimdas latviešu atmiņu padziļināta izpēte pierāda, ka arī kara apstākļos cilvēki nav uztverami tikai kā sava veida mehānismi, kas bez izvēles iespējām reaģē uz noteiktiem stimuliem. Tā vietā šīs atmiņas izceļ to, ka, pat ja dažkārt niecīgas, tomēr pastāvēja (un tika realizētas) gan izvēles iespējas, gan rīcības spējas, tajā skaitā, nonākot bēgļu gaitās ārpus savas valsts – šajā gadījumā Vācijas reihā teritorijā. Lai gan analizētie piemēri parāda, ka liela nozīme bēgļu liktenī bija arī nejaušībām, tomēr būtiska loma bija arī pašu pieņemtajiem lēmumiem un rīcībai; tāpat nozīmīgs bija vietējo vācu iedzīvotāju atbalsts un labvēlīga attieksme, kas varēja sakņoties gan pašu bēgļu rīcībā (labi paveiktā darbā, profesionālajās prasmēs), gan līdzī paņemtajās vērtībās (nauda, medikamenti, spirts u. c.), gan vispārīgi pozitīvajā attieksmē pret Latviju un latviešiem. Vienlaikus atmiņas apstiprina arī to, ka nereti bēgli saskārās ar vācu vietējo iedzīvotāju negatīvu attieksmi un pret sevi vērstām darbībām.

Avotu un literatūras saraksts

NMV–56, Validas Danenbergas dzīvesstāsts, ierakstīja Māra Zirnite Lielbritānijā 1992. gadā (225 minūtes, latviešu valodā)

NMV–758, Karinas Burdas dzīvesstāsts, ierakstīja Maija Hinkle ASV 1997. gadā (135 minūtes, angļu valodā)

⁹ “[Vācijā] bija laipni cilvēki. Visa ceļa garumā! Proti, ik uz soļa vienmēr atradās laipni cilvēki. Mēs to nekad nedrīkstam aizmirst. Mēs to uztveram kā pārāk pašsaprotamu.” (NMV: 758)

- NMV-784, Noras Pipkalējas dzīvesstāsts, ierakstija Biruta Abula ASV 1999. gada 20. janvārī (180 minūtes, latviešu valodā)
- NMV-785, Dzidras Ziedonis dzīvesstāsts, ierakstija Gunta Harveja un Māra Lipacis ASV 1998. gada 27. augustā (164 minūtes, latviešu valodā)
- NMV-802, Eduarda Putniņa dzīvesstāsts, ierakstija Ināra Reine ASV 2000. gada 8. aprīlī (180 minūtes, latviešu valodā)
- NMV-3406, Astrīdas Ligers dzīvesstāsts; ierakstija Māra Zirnite Lielbritānijā 2009. gada 2. novembrī (125 minūtes, latviešu valodā)
- NMV-3408, Brigitas Pitānes dzīvesstāsts, ierakstija Māra Zirnite Lielbritānijā 2009. gada 1. novembrī (65 minūtes, latviešu valodā)
- Beķere, K. (2022) *Latvijas labā: politiskā darbība trimdā 20. gadsimta 40.–80. gados*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 303 lpp.
- Bleiere, D., Butulis, I., Feldmanis, I., Stranga, A., Zunda, A. (2008) *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: Jumava. 582 lpp.
- Gatrell, P. (2013) *The Making of the Modern Refugee*. Oxford University Press. 336 p.
- Kangeris, K. (2016) Evakuācija/bēgšana no Latvijas 1944. gadā: jauns novērtējums uz jaunas datubāzes. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1(98), 111.–135. lpp.
- Lazda, P. (2015) Baltijas bēgļi – pile okeānā. Grām.: Zirnite, M., Lielbārdis, A. (sast.) *Baltijas bēgļi Gotlandē Dāvida Holmerta fotogrāfijās, 1944–1945*. Rīga: LU FSI, LU LFMI, Dzīvesstāsts. 16.–17. lpp.
- Plakans, A. (2021) *The Reluctant Exiles: Latvians in the West after World War II*. Paderborn: Brill, Ferdinand Schöningh. 721 lpp.
- Strods, H. (1994) *Zem melnbrūnā zobena: Vācijas politika Latvijā 1939–1945*. Rīga: Zvaigzne. 155 lpp.

Latvian Refugees in German Territories in 1944/1945

Key words: World War II, refugees, evacuation, memories, oral history

Summary

The mass movement of refugees in Latvia began in the summer of 1944 and led into Westward direction – mainly to Nazi Germany and its occupied territories; it was not only a spontaneous flight from areas threatened by the Red Army, but also a process controlled by the German authorities. So far, the movement of refugees has most often been regarded in the context of the war and occupations, or as a part of the history of exile Latvians, but less attention is paid to the individual experiences of refugees. Accordingly, the aim of the article is to

analyse refugee experience in the territories of German Reich, based on the life story interviews gathered at the National Oral History Collection.

The experience of refugees in Germany has both common features and striking differences, as they were both accommodated and went themselves to various places of the Reich; part of them spent the entire time in one place of residence, leading a relatively peaceful everyday life, while others were forced to look for new places of refuge and livelihood over and over again. In addition, the memories of exile Latvians confirm that, even in wartime, people cannot be perceived only as mechanisms that react to certain stimuli without options. Instead, they highlight that even if small, there were both opportunities for choice and the ability to act. Overall, the analysed examples show that the decisions and actions taken by refugees themselves played a significant role in their fate as well as the support and favourable attitude of the local German population which could be rooted both in the actions of the refugees themselves (well-done work, professional skills) and/or the values they had taken with them (money, medicines, alcohol, etc.).